

ЗВЕЗДЕ:

*Књижевна, језичка, уметничка и културна
асироејска*

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

ЗВЕЗДЕ:

Књижевна, језичка, уметничка и културна асироеџика

Зборник радова

Уређивачки одбор

Др Милош Ковачевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Александар Јерков, редовни професор, Филолошки факултет, Београд

Др Бојан Јовић, научни саветник, Институт за књижевност и уметност, Београд

Др Сава Дамјанов, професор емеритус, JISU-Jilin University, Чангчун, Кина

Др Ала Татаренко, редовни професор, Филолошки факултет, Лавов, Украјина

Др Роберт Ходел, редовни професор, Институт за славистику Универзитета у Хамбургу, Хамбург, Немачка

Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор, Универзитет „Габријел д’Анунцио”, Пескара, Италија

Др Драган Бошковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Никола Бубања, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Ђорђе Радовановић, доцент, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Часлав Николић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Уредници

Проф. др Часлав Николић

Доц. др Ђорђе Радовановић

Рецензенти

Др Милош Ковачевић, редовни професор (Крагујевац)

Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)

Др Анђелка Пејовић, редовни професор (Београд)

Др Наташа Вуловић Емонтс, научни саветник (Београд)

Др Душан Живковић, редовни професор (Крагујевац)

Др Милка Николић, редовни професор (Крагујевац)

Др Данијела Јањић, редовни професор (Крагујевац)

Др Биљана Мандић, ванредни професор (Крагујевац)

Др Ана Живковић, ванредни професор (Крагујевац)

Др Марија Лојаница, ванредни професор (Крагујевац)

Др Тамара Стојановић, ванредни професор (Крагујевац)

Др Милана Додиг Марјановић, доцент (Крагујевац)

Др Ђорђе Радовановић, доцент (Крагујевац)

Др Часлав Николић, редовни професор (Крагујевац)

ЗВЕЗДЕ:

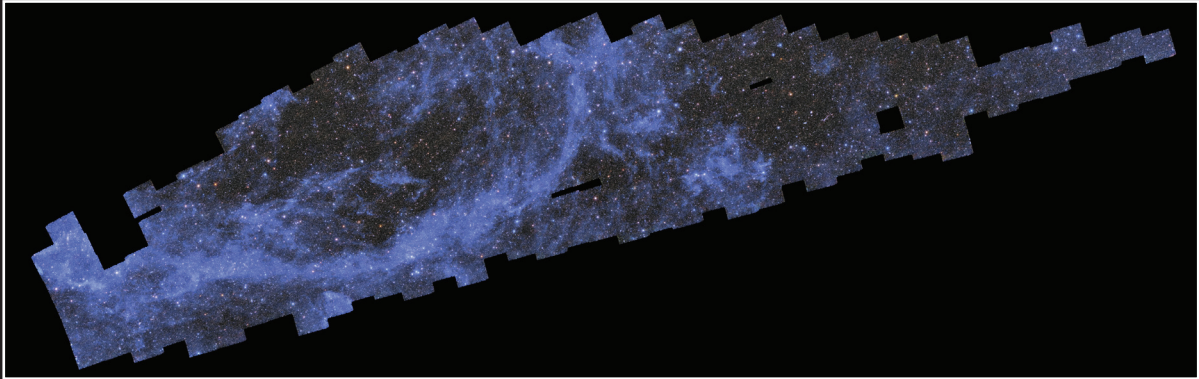
*Књижевна, језичка, уметничка и културна
аспироешика*

Уредници

Часлав Николић

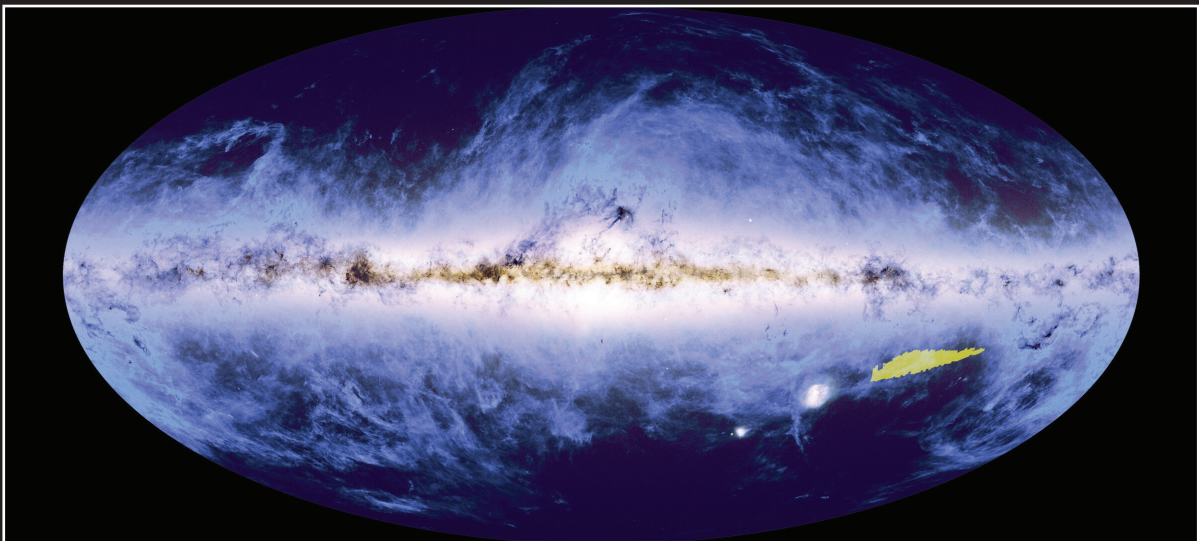
Ђорђе Радовановић

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац, 2024.

*Mosaic of Euclid observations in the Southern Sky
(first page of ESA Euclid's great cosmic atlas)*

*Credits: ESA/Euclid/Euclid Consortium/NASA, CEA Paris-Saclay,
image processing by J.-C. Cuillandre, E. Bertin, G. Anselmi*

Euclid's mosaic on Gaia and Planck sky map

Credits: ESA/Euclid/Euclid Consortium/NASA; ESA/Gaia/DPAC; ESA/Planck Collaboration

Наташа П. РАКИЋ
Александра В. ЧЕБАШЕК НЕШКОВИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

natasaracic@filum.kg.ac.rs, natasaracic@gmail.com
aleksandra.cebasek@filum.kg.ac.rs

ЗВЕЗДАНИ НАРАТИВ И КАРТОГРАФИЈА У РОМАНУ КАРТА СОЛИ И ЗВЕЗДА ЗЕЈН ЦУХАДАР¹

Испредајући паралелну причу о Нур и Равији, о егзилу и путовању из родног Хомса кроз Блиски исток и северни део Африке, Зехн Цухадар, амерички писац сиријског порекла, умрежава у роману *Карта соли и звезда* (2019) приче о двоструко мотивисаном кретању. Кроз причу о караванском путовању шеснаестогодишње девојчице Равије и арапског картографа Ел Идрисија, приповеда се о истраживачком походу из 12. века који је за циљ имао исцртавање до тада најтачније карте Старог света, док се, кроз путовање мале Нур и њене породице из ратом оковане Сирије ка Сеути, приповеда о страдању и патњи сиријских избеглица с почетка 20. века. Поред бројних паралела између догађаја на два временским равнима, мотивско чвориште романа чине уцртане карте настале као одраз звезданих мапа које актери следе током неизвесног путовања. Истражујући повезаност исламске картографије и арабљанске астрономије, уз наглашавање значаја њиховог прожимања, пред овај рад се поставља захтев да се у роману *Карта соли и звезда* испита симболика звезда поменутих у роману, да се оне доведу у везу са развојем арапске и исламске картографије на примеру Ел Идрисијевог и Равијиног путовања и да се кроз анализу различитих тумачења и именовања звезда у одабраном роману укаже на значај и непроменљивост звезданог наратива који повезује различита времена и светове.

Кључне речи: Зејн Цухадар, *Карта соли и звезда*, Ел Идриси, карта, исламска картографија, арапска астрономија, звезда/звезде

Написавши романе *Карта соли и звезда* (2019)² и *Тридесет имена ноћи* (2020), Зејн Цухадар³ овенчан је бројним књижевним наградама⁴ које сведоче о вредности његовог стваралаштва. Критика је дебитантски роман *Карта соли и звезда* оценила као важан „јер показује колико међусобно повезана могу бити два наводно супротстављена света. Многе наше приче део су исте веће приче, део исте веће мапе”, наводи Џоинсон (2018). Критика ставља у предњи план романа причу о избеглицама са Блиског истока, њихову трауму и чежњу за домом (в. Котер 2018, МекНирни 2018, Мохрем и Зураикат 2023), док Богдоноф (2020) истиче да је ово роман о избегличком искуству и, уједно, фантастички роман. Гласови оних који у предњи план романа смештају оживљавање историје ране арапске и исламске картографије су малобројни, док се

1 Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

2 Наслов романа у оригиналу гласи *The Map Of Salt and Stars: A Novel* (2018), New York: Simon & Schuster.

3 Пуно име уметника гласи Џенифер Зејн Цухадар (Jennifer Zeyn Joukhadar). Како се аутор наведених романа изјашњава као небинарна особа и за себе користи све три заменице 3. лица јединине, ауторке рада су се одлучиле да у даљем тексту користе заменицу „он”, именицу „аутор” и заменицу „његов/а/о” које се односе на Зејн Цухадар.

4 Middle East Book Award (2018), Stonewall Book Awards & Lambda Literary Award for Transgender Fiction (2021).

ни критика, као ни академска заједница нису бавиле аспектом описаних звезда и сазвезђа из богате арапске оралне традиције, као ни њиховим утицајем на развој исламске картографије и космономије.

У ауторској напомени која се налази на последњим страницама романа *Карта соли и звезда* Џухадар говори о томе да су рана арапска и исламска астрономија област која га посебно занима што потврђује и у интервјуу за веб-страницу *Book Browse*. Џухадар наводи да су га одувек занимале звезде.

Сазвезђа и имена звезда позната на Западу углавном потичу из Птоломејевог *Алмагеста* (који се заузврат ослањао на још раније изворе), али Арапи су именовали те исте звезде и описали своја сазвезђа. Од ове две традиције, ја сам далеко више заинтересован за звезде и знање о природном свету који су поседовали моји арапски преци. Увек ме занимају алтернативе западном традиционалном знању, и мислим да је важно да се неевропски народи ослањају на своје богате традиције – на пример, ширину и дубину научног знања створеног током исламског златног доба, што се ретко признаје на Западу.

У роману *Карта соли и звезда* аутор развија две паралелне нити – једна говори о храбром истраживачком подухвату цењеног арапског картографа Ел Идрисија (1100–1166) коме десна рука постаје девојка Равија оденута у младог момка Рамија, док друга говори о девојчици Нур, која се након смрти вољеног оца враћа са мајком и сестрама у Сирију, у родни Хомс, из кога убрзо бивају изгнане бомбама баченим током још увек актуелног сукоба. Ове две нити се преплићу на нивоу мотива кретања/путовања, географских карата и учртаних места на њима, али и на нивоу звезда/сазвезђа које се истичу као ванвременски оријентир (не)намерних путника у времену и простору, као симбол Божијег постојања, симбол наде и путоказ ка дому.

Премда се роман *Карта соли и звезда* поима као мотивски вишеслојно штиво, ауторке овог рада ће своје истраживање усмерити ка разоткривању повезаности арапске / исламске астрономије и исламске картографије на основу доступних историјских извора, ка истраживању значаја звезда раној у арапској астрономији и њиховој књижевној обради унутар одабраног романа.

Утицај арапске астрономије⁵ на развој ране исламске картографије

Он вам је створио звијезде да се по њима у мраку управљате, на којну и на мору.
(Кур'ан 6: 97)

Како Карамустафа (у Харли и Вудворд 1992: 3) наводи, картографско наслеђе предмодерне исламске цивилизације је веома разнолико и одликују га различите традиције теоријске и емпиријске картографије које су коегзистирале у периоду од око 700. до 1850. године. Ова разноликост није резултат само великог географског и временског распона, већ представља последицу тога што се исламска цивилизација развила на вишеструким и дисконтинуираним културним темељима Блиског истока, укључујући у себе и семитско-иранску традицију, која је сама по себи била обележена значајним прекидима. Додатно, исламска картографија је „присвојила” класичну традицију грчке, персијске, арапске и индијске науке и филозофије, што додатно отежава поједностављење праћења нити развоја исламске картографије.

5 У стручној литератури се подједнако често користе појмови „арапска” и „исламска” астрономија за означавање развоја астрономске науке у тзв. златно доба ислама (од VII до XV века). Ипак, исламска астрономија се развила на темељима старогрчког и старог арапског астрономског система који се ослањао на бедунску космологију која се налажи у основи свих потоњих астрономских учења.

Према историјским изворима, у тзв. златно доба ислама постојале су две картографске школе – Балкхијева и Птоломејева. Прва се развила у 10. веку на основама истраживачког рада Персијанца Абу Заједа Ел Балкхија (Abū Zayd al-Balkhī), оснивача географске школе која је изнедрила велики број записа о народима и обичајима муслиманских народа, као и бројне атласе тада познатог муслиманског света. Птоломејева школа у муслиманском свету темељи своју истраживачку методу на преводима дела старохеленског учењака Птоломеја у којима се научно успоставља геоцентрични модел света заснованом на Аристотеловој космолошкој теорији⁶. Иза Проломеја остале су четири научне расправе од којих се као најзначајнија издвојила расправа о астрономији под називом *Алмагест*, у којој је он описивао резултате запажања о односу сферичне Земље са покретним небеским телима – планетама и звездама, као и картографску проблематику коју изазива ротација Земље и небеских тела око ње. Још једно важно Птоломејево дело је *Географија* (старији назив *Космографија*), које представља збирку до тада познатог знања о географији света у Римском царству (2. век)⁷, а на коју ће се потоњи учењаци често позивати.

Превод Птоломејевог дела на арапски језик утемељио је развој исламске картографије која се заснива на међусобној условљености знања из области астрономије и географије и која ће свој врхунац достићи у 12. веку, за време живота и истраживачког рада арапског картографа и географа Мухамеда Ел Идрисија (Abu Abdulah Muhamed al-Idrisi al-Kurtubi al-Hasani al-Sabti). На позив сицилијанског краља Руђера Другог, са којим га је везивало дугогодишње поштовање и пријатељство, Ел Идриси се прихватио задатка да изради велику карту до тада познатог света који се простирао на тлу Европе, Азије и Северне Африке и Рога Африке, све до југоисточне Азије. Ел Идриси је карту завршио 1154. године и назвао је „Руђерова карта” (лат. Tabula Rogeriana) (слика 1), а направљен је и примерак Ел Идрисијеве мапе утиснуте на сребрни диск пречника два метра, познатом под називом *Планисфера*, о чијем постојању данас сведоче само писани извори. У записима о Ел Идрисију је забележено да је он објаснио да „диск симболизује облик света: Земља је округла као кугла, а воде се држе за њу и одржавају се на њој природном равнотежом која не трпи варијације. Земља је стабилна у простору као жуманца у јајету.” (наведено у Пинто 2016: 5) Постоје и записи да је краљ Руђер Други јако поштовао филозофе и истраживаче и да је, када је Ел Идриси од њега тражио метал да направи предмет који је планирао, „Руђер наредио да се донесе сребро тежине 400.000 драма, како би од тог сребра Ел Идриси направио кугле попут оних на небу. Он их је затим ставио једну на другу, постављајући их на одређени начин. Краљ Руђер је био пун дивљења.” (Пинто 2019: 39).

6 Више в. Aristotel 2009: *О небу I – IV, О постанју и пропданју I – II*, Beograd: Paideia.

7 Арапски астрономи су ревидирали и допунили постојећу верзију Птоломејевог *Географије* објавивши је под називом *Књига о изгледу земље*. Друго најзначајније дело из области исламске картографије је *Књига куриозитетата* која представља обједињено знање о арапској космографији (доступно на <https://archive.org/details/bookofcuriositie00plat/page/n9/mode/2up>).

Слика 1 — На слици је приказана Руђерова карта онако како се карта на западу посматра. У арапској картографији се, према Птоломејевом учењу, север исцртавао на доњем, а југ на горњем делу.⁸

Ел Идриси се током свог петнаестогодишњег истраживања и картописања служио астролабом, астрономским мерним инструментом за оријентацију који потиче још из античког доба. Астролаб се први пут помиње у Хипарховим записима (2. в. п. н. е.) током излагања о каталогу звезда, да би се нашао у Птоломејевим (2. в.), а затим у списима Теона Александријског (4. в. н. е.) (Севиц-Смит 1992: 15). Наредни записи о астролабу датирају из 9. века и потичу са простора муслиманске Шпаније (Канас 2012: 244) одакле је астролаб увезен у Европу тек у 12. веку, а до тада су учењаци из муслиманског света дали значајан допринос усавршавању овог мерног инструмента. Астролаб представља дводимензионални модел свемира и користио се као астрономски аналогни рачунар за одређивање положаја небеских тела и времена. Најчешће је био величине џепног сата, премда је постојао и у другим димензијама, омогућавајући мерење висине Сунца, прецизно одређивање времена, небеских догађаја, а самим тим и тачну оријентацију и навигацију. Како Севиц-Смит (1992: 18) наводи, конвенционални астролаб се састоји од пробучене планисферске звездане карте (рета) постављене преко пројекције небеског координатног система (плоча) у односу на географску позицију посматрача (матрица). Резултат посматрања представља позиционирање фиксних звезда (в. додатак) у односу на локални хоризонт, па се зато наводи да је планисферски астролаб заправо дводимензионални модел неба. Горњу плочу астролаба чини рета и, како се може видети (слика 2), рета представља стереографску пројекцију небеске сфере⁹ која се протеже од северног географског пола до Јарчеве обратнице¹⁰, са бројем показивача који указују на одређене звезде. На астролабу се налазе две покретне полуге, једна са предње и једна са задње стране плоче и оне се користе за одређивање позиције на рети, односно за повезивање ових информација са географским подацима на рубу астролаба.

⁸ Слика је доступна на <https://muslimheritage.com/maps/> (приступљено 01.08.2024. године).

⁹ Тродимензионални елементи се приказују у дводимензионалној равни.

¹⁰ Небески пол представља пројекцију географског пола на небеску сферу. Пројекција северног географског пола је северни небески пол Јарчева обратница или јужни повратник је једна од пет основних паралела које се означавају на мапи Земље. То је најјужнија паралела на којој се Сунце у подне појављује у зениту.

Сл. 2 — Астролаб¹¹

На основу описаног изгледа и начина функционисања астролаба, као и његових функција, најјасније се увиђа корелација између значаја постигнућа ране арапске астрономије и развоја исламске картографије. Први значајни записи из арапске астрономије потичу из 10. века, из пера персијског астролога, астронома, алхемичара и математичара Ел Суфија (Азофија), чији илустровани астрономски рукопис *Књига фиксних звезда* (арап. *kitab suwar al kawakib*) допуњује знања старогрчке и ране арапске астрономије засноване на Птолемејевом концепту са до тада познатих 48 сазвежђа, њиховим позицијама и историјатом номенклатуре. Иако је писане изворе из преисламског периода арапске астрономије немогуће пронаћи (Роџерс 1998: 23), на основу бројних детаља се може закључити да је у арапској традицији сачуван, осим грчког, и вавилонски утицај (Кери 2001: 124). Ел Суфи је у наведеној књизи записао арапска сазвежђа, затим нова сазвежђа из Птолемејевог *Алмагеста*, а у деловима где је долазило до преклапања сазвежђа познатих са обе стране, преузиман је хеленистички приказ уз указивање на вавилонски корен идеје о одабраном сазвежђу. Стари арапски астрономски систем имао је звездану номенклатуру сасвим другачију од исламске, а служили су се и зооморфним интерпретацијама сазвежђа и појединих звезда. Овај систем, назван *al-anwa'*, заснован је на низу истакнутих звезда чије космичке поставке оцртавају соларну годину разбијајући је у око двадесет осам периода. У Ел Суфијевој књизи,¹² у којој он пореди стару арапску, односно, бедуинску астрономију са сазнањима из Птолемејевих списа, могу се пронаћи додатне илустрације које доказују постојање двају или више алтернативних погледа на исто сазвежђе зависно од астрономске традиције којој припадају. Поред цртежа, за сваку звездану констелацију постојао је и приказ традиционалних бедуинских имена звезда, каталог звезда у том сазвежђу, уз податке о географској ширини, дужини и магнитуди. Ел Суфијево дело се веома дуг период сматрало најпоузданијим извором знања о небеским телима, јер су се њиме водили многи који су се бавили изградом астролаба, плане-

11 Слика је доступна на <https://www.aramcoworld.com/Articles/May-2019/Astrolabe-Tech-Made-Not-So-Easy> (приступљено 15.08.2024).

12 Илустрације из Ел Суфијевој књиге доступне су на <https://www.loc.gov/item/2021667391/> (приступљено 15.08.2024).

тосфера, компаса и других мерних и илустративних инструмената, а на сазнања која су у њему обједињена, ослањао се и учењак Ел Идриси током правог и у фикцију смештеног путовања.

Омаж звездама у роману *Карта соли и звезда*

*Колико су вере морали њада имајши људи кад су се уздали да ће звезде бијши њу кад им усшребају,
кад су веровали небесима да их неће издјашти?
(Цухадар 2019:84)*

„Свака карта је заправо прича” (Цухадар 2019: 11), говорио је отац малој Нур која се након његове смрти са мајком и сестрама, Зехром и Худом, вратила у Сирију, поднебље плодноних научних достигнућа у давна златна времена развоја исламске астрономије и картографије, а које је већ деценијама попреште рата, страдања и извориште многих бездомних. Отварајући део романа чија се радња одиграва на подручју данашње Сирије, Цухадар тка поему о овој земљи, њеном болу, страдању и расланку од ње. Цухадар наводи: „Звезде ти ћебе, брда газишта.” (8), творећи слику о утртим сиријским путевима које су вековима газила стопала каравана, бедуина, (не)намерних путника, а данас, стопала хиљада бездомних покривених само плаштом звезданих ноћи.

Седећи поред дрвета маслине и ослушкујући утробу земље која све чешће пулсира под ударима америчких бомби, Нур приповеда о Равији, девојци из малог села Бонту у близини Сеуте која се, прерушена у младића Рамија, придружила истраживачкој експедицији Ел Идрисија, надалеко познатог истраживача и картописца из Сеуте. Он се одазвао позиву норманског краља Руђера Другог, који је „још давно чуо за Ел Идрисијево знање цртања карата и његово изучавање метода мерења.” (47) Са жељом да створи „истинско чудо уметности картописања” (47) уз финансијску помоћ краља, који је, држећи у рукама Птоломејеву *Географију* показао веру да ће исход Ел Идрисијевог истраживања представљати заокружено знање света (50), експедиција се упутила ка Малој Азији. План путовања подразумевао је пролазак кроз сиријске градове Халаб, Хаму, Хомс, Аш Шам, затим руб крсташке грофовије Триполи и поред јерусалимског краљевства на обали, а онда на запад, преко Еилатског залива у Каиро, Александрију, и даље у Магреб (61). Равија и Ел Идриси прошли су истом маршрутом којом ће касније проћи и мала Нур са својом породицом на путу ка спасењу из ратом разорене Сирије. Осим што је путања кретања две протагонисткиње из различитих временских епоха скоро идентична, на мотивском нивоу су им заједничке две ствари које чине окосницу овог рада, а то су карте и звезде.

Када је Ел Идриси упитао младог Рамија: „Које је место на карти најважније?” (18), овај му је одговорио да „најважнија места на карти јесу она у којима човек никад није био.” (19) Из наведеног одговора на постављену загонетку, закључује се да се карта никада неће употребити у случају када онај ко иде зна правац којим би требало да се креће, већ да се карта користи само онда када се човек налази на месту на коме никада раније није био. Карта се, баш као и у случају мале Нур, која је умела да прочита мајчину шифровану карту током прелажења мигрантске маршруте, показује као путоказ који, онога ко зна да је тумачи, води ка жељеном циљу. Звезде се указују као небески путокази који одолевају временима, а који, уједно, представљају симбол наде, као и упориште вере у то да човек није сам већ да га прати и чува виша сила.

Као што су звездане мапе некада (на)водиле морепловце, трговачке караване и путнике, а имајући у виду да је циљ Ел Идрисијеве експедиције било исцртавање најтачније карте до тада познате, он је као средство навигације користио звезде, односно, своје умеће њиховог разазнавања и тумачења. Служио се звезданим трагачем, односно, астролабом. Посматрајући овај предмет у својим рукама, Равија је уочила:

Астролаб је био пљоснат сребрни диск. Горња површина била му је изрецкана и изрезбарена слично бројчанику сага, линијама тананим попут паукове свиле. Тај резбарени поклопац, звани рета, показивао је положаје сунца и десетина звезда када се инструмент правилно поравна са небесима. Обрнувши астролаб, Ел Идриси је показао карту урезану у полеђину где је било уписано више градова, уз одговарајући угао сунца у дато доба године. То се називало картом кибле. "Чим нађемо на карти локацију најближу нама, моћи ћемо на основу угла сунца да нађемо киблу"¹³. (76)

Уочава се да је астролаб био Ел Идрисијево једино средство за прецизно одређивање сопственог, као и географских положаја других места, те да је своју карту пројектовао на основу података до којих је дошао методом „ишчитавања” звезда. Уколико се на уму имају сталност положаја звезда у одређено доба године, као и поверење које је човек одвајкада имао у то да ће му оне показати пут и одвести га ка жељеном циљу, онда се уношење података о географским положајима добијених на основу методе ишчитавања звезда може схватити као мапирање звезданих констелација пројектованих на земљину површину. Стога се може закључити да карта представља обрнути одраз звезданих констелација.

Путујући друмовима Блиског истока, Равија је убрзо учила да би Ел Идриси често седео над својим белешкама, гледајући сваки час у звезде и наводећи своје сапутнике да погледају нагоре и да „виде какву су величанственост створиле божије руке.” (89) Звезде, те тачкице светлости које обасјавају таму, одувек су посматране „као рајски симболи, означитељи божанског присуства”, наводе О’Конел и Ери (2007: 122), што је тумачење које се читава из *Кур’ана*. У *Кур’ану* пише: „Ми смо небо најближе вама сјајним звијездама украсили” (37: 6/ 41: 12), као и „Зашто не погледају небо изнад себе? – како смо га саздали и украсили и како у њему нема нереда!” (50: 6), из чега се ишчитава да су небо и звезде творевина виших сила и одраз савршенства, хармоније и чистоте. Ово нас води ка закључку да је Ел Идриси, наследник бедуинских астронома, веровао да распоред звезда одражава хармонију у универзуму, те ју је пресликао на карту коју он тумачи никако другачије него као средство за разумевање поретка природног света.

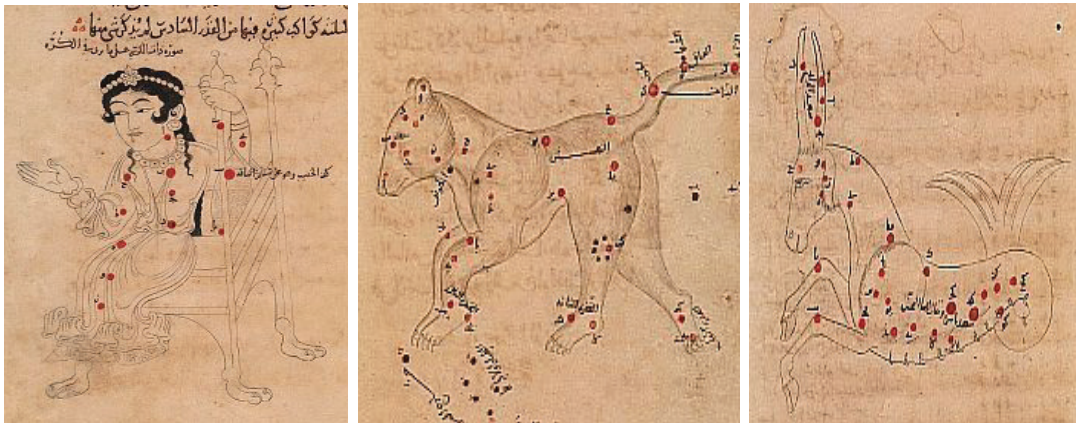
У његовој вери у звезде, њихову непроменљивост и симболички значај за људско разумевање света који га окружује, обједињена су знања из грчке, римске, персијске, индијске и исламске астрономске традиције. Лежећи под звезданим сводом у сиријској пустињи, Ел Идриси је својим сапутницима приповедао о историји преисламске арапске астрономије, односно, о томе како су бедуини и Арапи још пре Грка и Римљана видели звезде. Он наводи:

Бедуини у Касиопеји нису видели девојку, већ камилу. Велики медвед за њих није био медвед, већ три кћери што наричу над оцем на одру. У Великом медведу видели су два телета што обрћу жрвањ. Где су Римљани распознавали Пегазу, бедуини су видели велико ведро. Уместо Малог лава, видели су три газеле које беже од великог лава. (89)

Из описа звезданог неба се уочава да је Ел Идриси познавао терминологију и симболику староарапске космологије која је осликавала културу и обичаје људи тог доба. Осим овога што је унето у одабрани роман, историјски извори говоре о томе да су Бедуини у сазвежђима Орион и Близанци видели великог цина. На ноћном небеском своду видели су газеле и њихове отиске док су у скоковима бежале од великог лава, у сазвежђу кочијаша (Аурига) опажали су крдо коза, док су звезде Цефеја показивале пастира са његовим псом и овцама (Севиц-Смит 1992: 52). На арабљанском небу су се, дакле, виделе камиле, шакали, хијене, лавови, медведи, газеле, ловци,

13 Кибла је арапска реч помоћу које је означава смер према коме се муслимани окрећу током молитве, ка Меки. Кинг и Лорч (1995: 198) сматрају да за муслимана, познавање правца ка Меки из нечијег тренутног положаја није важно само због дневне молитве. Ритуално клање животиња би требало да се уради у том правцу, а када су тела сахрањена, треба их ставити на бокове, окренута према Меки.

ратници, пастири и њихови пси, стадо, шатори, нојеве и њихова гнезда, а овакво осликавање сазвежђа дефинисано је номадским начином живота Бедуина. Многе друге животиње, као и остали аспекти пасторалног живота Бедуина могли су се видети у сликама сазвежђа забележеним у Ел Суфијевој књизи (слика 3, слика 4, слика 5).

На сликама се могу видети, с лева на десно – сазвежђе Касиопеја, сазвежђе Мали Медвед и сазвежђе Јарац

На Равијино питање да ли се описана сазвежђа виде и у Магребу, Ел Идриси је одговорио потврдно и указао на суштинску свеобухватност и јединственост света без обзира на географски положај посматрача и на различите појмове који су у употреби за исту ствар. Научио ју је да човек има потребу да свему ономе што види надене име, али да, као што су и људи, времена и језици различити, постоје различити називи за већ именовано и описано. Не марећи за различиту номенклатуру, већ увиђајући јединственост и непроменљивост звезданог свода, он му поклања сву своју веру да га, као и његове сапутнике, воде по свету.

Омаж раној астрономској традицији Блиског истока и иконографском приказу исте начињен је у роману увођењем описа Каср Амре, пустињске палате у Јордану из 8. века, која се сматра једним од најважнијих споменика на Блиском истоку из раног исламског периода¹⁵ и најранијим примером небеске картографије у исламској култури. На Каср Амру су Ел Идриси и његови следбеници случајно наишли, као и касније Нур са својом породицом. Како је Ел Идриси објаснио: „Каср Амра је некадашњи двор уживања калифа Валида Другог, место забаве, песама и гозби. Калифи су некада слушали певаче и песнике крај рибњака овог замка, а у њему је постојао хамам осликан лепим фрескама.” (Цухадар 2019: 130) Према Севиц-Смит (1992: 13), ова палата се састојала од просторија прекривених сликама, фрескама и мозаицима које су сведоци споја византијских, персијских и арапских уметничких утицаја у исламском свету, али (Етингхаузен и Грабар 1987: 59–65) хаотичног тематског микса, па се чинило да је била направљена као приватна галерија. Међу просторијама ове палате издваја се хамам прекривен куполом, која је била украшена тако да представља реплику небеског свода и она данас представља најпознатији примерак небеског кубета на свету (арап. Qubbat al-Falak). Поглед на небески свод овог хамама приказује велики део неба – Северне и зодијачке констелације северне хемисфере допуњене онима са јужне, док се северни небески пол налази у самом средишту. Редослед и позиционирање сазвежђа су осликани онако како би их посматрач видео када би небески свод гледао на доле, испод себе што омогућава посетиоцу ширу слику како небеског свода, тако и увид у тумачење звезданих констелација. О стенографском приказу небеског

14 Фотографије су преузете са странице <https://judy-volker.com/StarLore/Art/AlSufi.html> (приступљено 22.08.2024).

15 Каср Амра (Qusayr Amrah) је увршћен на листу УНЕСКО-ве Светске културне баштине.

свода говорио је и Ел Идриси: „Куполе украшене цртежом звезда, сазвежђа, онако како би их видео кад би гледао одозго из средине небеса.” (Џухадар 2019: 131) Како Бер (1969: 432) уочава, иконографије многих насликаних констелација у Каср Амри које су одолеле зубу времена више личе на оне из византијских, а не арапских списа, са чиме се слажу бројни истраживачи (Ђудети 2016, Севиц-Смит 1992). У роману је указано на овакво тумачење порекла иконографије Каср Амре у тренутку када Ел Идриси наводи да „мора бити да су омајадски калифи позвали грчке или византијске мајсторе да га доврше.” (Џухадар 2019: 131), чиме се указује на богате културне утицаје из прошлости који су допринели развоју арапске, односно, исламске културе. На сликама које следе може се видети небеско кубе у Каср Амри (слика 6) и пример зодијачких констелација исцртаних на једном делу куполе (слика 7).

Слика 6 и 7¹⁶

У роману је забележено да је „куполу калдаријума овенчавала слика зодијака чија се подлога од малтера благо одизала по ивицама. Индиго боја Касиопејине хаљине светлуцала је под сјајем бакље, а блистави тиркиз Стрелчевог лука извијао се да улови светлост. Над њима су се обртале елегантне фигуре сазвежђа, гоњене точком небеса” (Џухадар 2019: 131), што је, према мишљењу ауторки овог рада, најбоље илустровано на првој штампаној мапи¹⁷ северне небеске хемисфере (Албрехт Дирер, 1515).

¹⁶ Фотографије су доступне на <https://universes.art/en/art-destinations/jordan/desert-castles/qusayr-amra/caldarium/img-5> (приступљено 28.08.2024).

¹⁷ Овај пример је одштампан у Нирнбергу, у Немачкој. До тада су све европске и арапске карте цртане руком.

Слика 8 — На слици је приказано северно небо познато европским астрономима у то време, са фигурама сазвежђа, онако како су их визуализовали Грци и Римљани. Фигуре сазвежђа су приказане обрнуто, као што би се појавило на небеском глобусу (принцип огледала), а сазвежђа зодијака се крећу у супротном смеру казаљке на сату¹⁸.

Како се на слици уочава, Дирер је у угловима мапе северног неба уцртао четири древна астрономска ауторитета чији радови представљају значајан допринос астрономији старог света. У горњем левом углу приказан је грчки песник Арат (Aratus Cilix, 315–240 п. н. е.), који је написао поему *Појаве* (*Phaenomena*), у којој се, између осталог, описују сазвежђа и небеске појаве; у горњем десном углу је приказан Птолемеј са својим *Алмагестом*; у доњем левом углу је Марко Манилије (Marcus Manilius, 1. век), римски астролог и песник који је написао књигу звезданих констелације под називом *Астрономија* (*Astronomica*); и у доњем десном углу је смештен Азофи Арабус (Ел Суфи).

Долазећи у Каср Амру вековима касније, мала Нур и њени сапутници, уочили су да се на „једном од јорданских блага” (Џухадар 2019: 161) одваја боја од зидова, да је декорација још ту – сребрне линије скица и љубичастосива боја. Они разазнају женска лица, медведе који играју и ловце, али увиђају и то да су плочице у базенима испуцале или поиспадале, а да „боје плачу над прљавштином” (161). Овај опис стања Каср Амре у садашњем тренутку представља метафоричну слику једног злог времена које не хаје за славу прошлост, мудрост и знање из кога је потекао данашњи свет који га циљано уништава. Зло време производи милионе бездомних којима, услед намерно порушених оријентира и нетачних мапа света чије се границе непрекидно мењају, не преостаје ништа друго до да се, уколико поседују древна знања, оријентишу помоћу звезда. Крећући се кроз тамну ноћ путањом коју је вековима раније прешао Ел Идриси са својим сапутницима, мала Нур је, у аутобусу који се креће прашњавим путем између Јордана и

¹⁸ Фотографија је доступна на <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/358366> (приступљено 08.09.202).

Либије, покушала да се оријентише на основу видљивих звезда, освежи сопствене координате и оживи осећај да није сама и незаштићена. „Она извија врат како би видела Млечни пут, трага за целинама Великог медведа и оног бика, прегледа небо у нади да ће пронаћи Поларис и Турају-Плејаде”, наводи се у роману (141), и то не зато што ће јој оне помоћи да се врати у свој разорени дом, већ зато што јој оне уливају сигурност током пута у непознато. Баш као што у тренуцима велике изнурености, лежећи на песку Сахаре и не знајући за будућност своје судбине која зависи од непознатог Берберина који јој прилази, мала Нур посматра звезде. У роману је забележено да кроз Нурину главу пролазе следеће мисли посматрајући ведро пустињско небо богато звездама: „Усредсређујем се на њихову светлост, потискујем страх и проналазим једине речи које ми долазе.” (Џухадар 2019: 320), а те речи су речи утехе, смираја и вере да ће све бити добро. Она се од непознатог и зла брани љубаву према звездама верујући да звезде и вера у њих надилазе све етничке, језичке и политичке баријере. Стога су једине речи које она успева да упуту берберину следеће: „Волим камилу међу звездама” (320–321), што се може протумачити као двоструко враћање извору: мала Нур подсећа на универзалност поимања и на непроменљивост звезда које у својој сталности одолевају времену, али се и сликовним одабиром описа сазвезђа, данас познатог под именом Касиопеја враћа, бедуинском тумачењу небеског свода. Тиме је у роману затворен круг именовања звезданих мапа и одана почаст астрономији старог арапског света.

На примеру Ел Идрисијеве вере у небеске констелације, као и на примеру Нуриног трагања за сигурношћу која се остварује проналаском познатих звезда, остварује се мисао према којој су звезде повезане са духовним просветљењем и божанским присуством (уп. О’Конел, Ери 2007: 122), које улива сигурност и спокој. Звезде се, без обзира на њихове називе и замишљене облике, исказују у Ел Идрисијевом и Нурином случају као елементи божанског присуства у мрачној ноћи које људима у свим временима показују да нису сами, да постоји спас и да ће, добро победити, без обзира на то колико су времена зла.

Закључак

Пред овај рад постављен је захтев да се у роману *Карта соли и звезда* америчког аутора сиријског порекла, Зејн Џухадар, испита повезаност преисламског учења о звездама са развојем исламске картографије, да се ишчитају звездани наративи у одабраном корпусу и да се укаже на његов ванвременски валидитет. С обзиром на иновативност, модерност и високу вредност арапске астрономије и исламске картографије, као и других научних области које се могу подвести под окриље старог исламског знања, тешко је разумети зашто на данашњем Западу многа од ових дела, као и рад Ел Идрисија на кога су се многи исламски, као и европски учењаци и проналазачи угледали, остала махом непозната. Ел Идрисијев приступ картографији и астрономији показао се као холистички, тако што је интегрисао посматрање звезда и географске податке како би произвео свеобухватно разумевање света које је непроменљиво. Стога је овај роман веома значајан на више равни, јер на читаоцима занимљив начин умрежава мотив кретања (миграције), картографије и звезда, што на мотивском слоју даје импулс дањем истраживању како арапске астрономије, исламске картографије, тако и контексту савремених миграција са Блиског истока ка Западној Европи.

ИЗВОРИ

Џухадар 2019: Z. Džuhadar, *Karta soli i zvezda*, Beograd: Laguna.

ЛИТЕРАТУРА

- Бер 1969: А. Ваар, The Astronomical Significance of the Zodiac of Qusazr Amra, in: К. А. С.: *Early Muslim Architecture*, Oxford: Claredon Press.
- Богдоноф 2020: N. Bogdonoff, Perpetual motion machine: Refugee experience in Zeyn Joukhadar's fantasy adventure, *The Map of Salt and Stars*, *Pleiades: Literature in Context*, 40(2), 274–275. <https://doi.org/10.1353/plc.2020.0091>.
- Етингхаузен и Грабар 1987: R. Ettinghausen and O. Grabar, *The Art and Architecture of Islam: 650-1250*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Ћудети 2016: M. Giudetti, The Long Tradition of the Cycle of Paintings of Qusayr 'Amra, *Euroasiatica*, DOI 10.14277/6969-085-3/EUR-4-11.
- Канас 2012: N. Kanas, *Star Maps: History, Artistry and Cartography*, New York; London : Springer.
- Кинг и Лорч 1995: D. A. King and R. P. Lorch, "Qibla Charts, Qibla Maps, and Related Instruments", *The History of Cartography*, Volume 2, University Of Chicago Press, 1995.
- Котер 2018: B. J. Cotter, Riveting tale of Syrian refugees is a novel for our time, *The Providence Journal*, <https://www.providencejournal.com/story/entertainment/books/2018/07/20/timely-riveting-tale-of-syrian-refugees/11444625007/> (приступљено 14.08.2024).
- Куран 2000: *Kur'an časni*, Zagreb: Naklada С.
- МекНирни 2018: A. McNearney, The Best Summer Beach Reads of 2018, *The Daily Beast*, <https://www.thedailybeast.com/the-best-summer-beach-reads-of-2018> (приступљено 14.08.2024).
- Мохрем и Зураикат 2023: B. Mohrem, M. J. Zuraikat, *Baba's Death: Nour's Nostalgic Voice in Zeyn Joukhadar's The Map of Salt and Sea*, *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 13, No. 5, 1204–1208.
- О'Конел, Ери 2007: M. O'Konel, R. Eri, *Ilustrovana enciklopedija znakova i simbola: identifikacija i analiza vizuelnog rečnika koji formuliše naše misli i diktira reakcije na svet oko nas*, Beograd: JRI.
- Пинто 1992: K. C. Pinto, *Medieval Islamic Maps: An Exploration*, University of Chicago: Chicago Press.
- Роџерс 1998: J. H. Rogers, Origins of the ancient constellations: I. The Mesopotamian traditions, *Journal of the British Astronomical Association*, vol. 108, no. 1, 9–23.
- Севиц-Смит 1992: E. Savage-Smith, *Celestial Mapping*, in: K. C. Pinto, *Medieval Islamic Maps: An Exploration*, University of Chicago: Chicago Press, 12–70.
- Харли и Вудворд 1992: J. B. Harley and D. Woodward, *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Џоинсон 2018: S. Joinson, In a Novel, Mystical Maps and Intertwined Journeys in Syria, *The New York Times Book Review*, <https://www.nytimes.com/2018/06/19/books/review/jennifer-zeynab-joukhadar-map-of-salt-and-stars.html> (приступљено 14.08.2024).

THE STELLAR NARRATIVE AND CARTOGRAPHY IN ZEYN JOUKHADAR'S NOVEL *THE MAP OF SALT AND STARS*

Summary

The novel *The Map of Salt and Stars* by Zeyn Joukhadar intertwines the stories of two heroines in parallel – Nour, who is fleeing war-torn Syria in the 21st century, and Rawiya, a 12th-century girl traveling with the renowned cartographer Al-Idrisi. These two narratives depict a dual theme of movement: Nour's escape and Rawiya's exploration, both guided by star maps that symbolize constancy despite temporal and spatial differences. This paper explores the symbolism of the stars and their connection to the development of Islamic cartography and astronomy, with a special focus on the significance of Al-Idrisi's holistic approach, which combines geographic data and the observation of stars. The paper also raises the question of why significant achievements of Islamic science, such as the works of Al-Idrisi, have remained largely unknown in the West.

Keywords: Zeyn Joukhadar, *The Map of Salt and Stars*, Al-Idrisi, map, Islamic cartography, Arabic astronomy, star/stars

Nataša P. Rakić
Aleksandra V. Čebašek Nešković